

КЊИЖЕВНОСТ

Драгиша П. Бојовић, *Григорије Божовић и Дреница – нека њихова етика и естетика* | Александра С. Костић Тмушић, Сара Р. Јекић, *Погледи Григорија Божовића и Драгише Бојовића на књижевно дело Светиога Саве* | Александра Ж. Новаков, *Григорије Божовић као ученик и професор Призренске богословије и Српске гимназије у Беољу* | Александар М. Новаковић, *Григорије Божовић – писац из чийанке* | Милорад Ј. Јеврић, *Григорије Божовић и Анђелко Крстић* | Мишо Дошлић, *Путописна књижевност и Григорије Божовић* | Аница М. Радосављевић, Небојша Ј. Лазић, *Трајка и лејопа егзистенције у приповекама Григорија Божовића* | Владимир Р. Димитријевић, *Са чиме се срео људан Мојсије (Тивадска напаст Григорија Божовића)* | Драгана Р. Станковић, *Етика женских ликова у збирци приповедака Тешка искушења Григорија Божовића* | Ленка Р. Милојевић, *Женски ликови у приповекама Григорија Божовића* | Елизабета М. Каралић, *Дерман за њиланској Моравца Григорија Божовића* | Теодора Д. Бојовић, *Грановесни духовници Григорија Божовића* | Александра З. Милановић, *Народна веровања и обичаји у збирци Из Старе Србије Григорија Божовића* | Мирјана Д. Бојанић Ђирковић, *Топлица као место поетичкој укрупњавању путописа Григорија Божовића и Рада Драинца* | Јелена Г. Јевтић, Тијана Ј. Миленгијевић, *Верска различитост и обред у приповекама Суљ-капетан и Као јерарх Григорија Божовића* | Маријана Б. Стојковић, *Григорије Божовић – жртва политичке идеологије* | Слађана В. Алексић, *Путописи о храмовима и духовницима Григорија Божовића* | Биљана С. Солеша, *Слика живојне етике у приповекама Григорија Божовића*

ЈЕЗИК

Милош М. Ковачевић, *О карактеристичним микро и макростилистичким особинама прича Григорија Божовића* | Ана М. Јањушевић Оливери, *Вербализација концепта част у приповекама Григорија Божовића* | Јована Д. Бојовић, *О приповедачком презенту и његовој дијалекатској догди у Божовићевим наративним текстовима из Ибарској Колашина* | Голуб М. Јашовић, Душан Р. Стефановић, *Из антропономије приповедака Григорија Божовића* | Урош Д. Микетић, Сања Д. Микетић Суботић, *Језички и историјски осврт на ојус Григорија Божовића у Српском књижевном гласнику 1901–1941.* | Јулијана С. Деспотовић, *Стилистика бесредикатских јединица у приповекама Григорија Божовића* | Бојана М. Вељовић, *Нарација у путописима Григорија Божовића: плајолски облици са историјалном службом* | Милица Ј. Дејановић, Емилија Д. Реџић Мирковић, *Слојеви лексике материјалне културе у путописној прози Чудесни кутови Григорија Божовића*

ПЕДАГОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ИСТОРИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА И НОВИНАРСТВО

Јасна Љ. Парлић Божовић, Илинка Б. Мушкић Поповић, *Импулс моралној и естетској васпитања у путописима Григорија Божовића са посебним освртом на збирку путописа Мој Колашин* | Љубинко М. Милосављевић, *Муке с идентитетом у Косовским причама Григорија Божовића* | Урош С. Шешум, *Историјска основа приповедака Чудни подвижник, Вујка Белошева и Маниташко котило Григорија Божовића* | Небојша Д. Ђокић, *Положај православне и католичке цркве на Косову и Метохији од Берлинској конгреса до Првој балканској рати* | Маја Р. Костадиновић, *Новинар Григорије Божовић као сведок значаја православне цркве за живиој српској народа на Косову и Метохији*

ISBN 978-86-6349-172-4

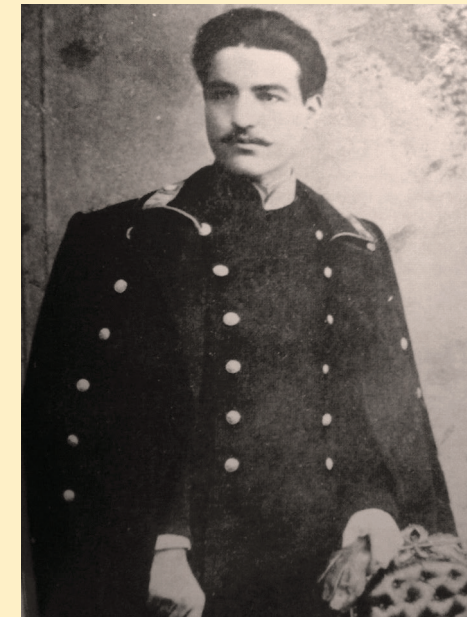
9 788663 491724

ЕТИКА И ЕСТЕТИКА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Темајски зборник водеће националној значаја

ЕТИКА И ЕСТЕТИКА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Темајски зборник водеће националној значаја

Филозофски факултет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Културни центар „Стари Колашин“, Зубин Поток

Еџика и еџейџика Гриџорија Божовића
(Тематски зборник водећег националног значаја)

Издавачи:

Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Културни центар „Стари Колашин“, Зубин Поток

За издавача:

Проф. др Звездан Арсић, декан
Андријана Живановић, директор

Главни и одговорни уредник издавачке делатности:

Проф. др Звездан Арсић

Председник Програмског одбора:

Проф. др Небојша Лазић

Председник Организационог одбора:

Проф. др Александра Костић Тмушић

Уредили и приредили:

Проф. др Слађана Алексић
Проф. др Небојша Лазић

Секретар:

Аница Радосављевић

Рецензенти:

Проф. др Петар Милосављевић
Проф. др Даница Андрејевић
Проф. др Станислав Станковић

Лектура и коректура:

Александра Арсић
Душан Стефановић

Техничка припрема:

Јасмина Живковић

Штампа:

Графиколор, Краљево

Тираж:

150 примерака

ISBN 978-86-6349-172-4

ЕТИКА И ЕСТЕТИКА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Темајски зборник водећеї националної значаја

Филозофски факултет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Културни центар „Стари Колашин“, Зубин Поток
2021.

САДРЖАЈ

Уводно слово	5
--------------------	---

КЊИЖЕВНОСТ

Драгиша П. Бојовић Григорије Божовић и Дреница – нека питања етике и политике	15
Александра С. Костић Тмушић Сара Р. Јекић Погледи Григорија Божовића и Драгише Бојовића на књижевно дело Светога Саве	36
Александра Ж. Новаков Григорије Божовић као ученик и професор Призренске богословије и Српске гимназије у Битољу	46
Александар М. Новаковић Григорије Божовић – писац из читанке	65
Милорад Ј. Јеврић Григорије Божовић и Анђелко Крстић	78
Мишо Дошлић Путописна књижевност и Григорије Божовић	95
Аница М. Радосављевић Небојша Ј. Лазић Трагика и лепота егзистенције у приповеткама Григорија Божовића	108
Владимир Р. Димитријевић Са чиме се срео игуман Мојсије (<i>Тивацка најасти</i> Григорија Божовића)	120

Драгана Р. Станковић

Етика женских ликова у збирци приповедака

Тешка искушења Григорија Божовића 125

Ленка Р. Милојевић

Женски ликови у приповеткама Григорија Божовића. 141

Елизабета М. Каралић

Дерман за гњиланског Моравца Григорија Божовића. 155

Теодора Д. Бојовић

Грановесни духовници Григорија Божовића 163

Александра З. Миљановић

Народна веровања и обичаји у збирци

Из Сџаре Србије Григорија Божовића 176

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић

Топлица као место поетичког укрштаја путописа

Григорија Божовића и Рада Драинца 189

Јелена Г. Јевтић

Тијана Ј. Милентијевић

Верска различитост и обред у приповеткама *Суљ-кайеџан*

и *Као јерарх* Григорија Божовића 208

Маријана Б. Стојковић

Григорије Божовић – жртва политичке идеологије 225

Слађана В. Алексић

Путописи о храмовима и духовницима Григорија Божовића 235

Биљана С. Солеша

Слика животне трагике у приповеткама Григорија Божовића 248

ЈЕЗИК

Милош М. Ковачевић

О карактеристичним микро и макростилистичким

особинама прича Григорија Божовића 263

Ана М. Јањушевић Оливери Вербализација концепта <i>часи</i> у приповијеткама Григорија Божовића . . .	282
Јована Д. Бојовић О приповедачком презенту и његовој дијалекатској подлози у Божовићевим наративним текстовима из Ибарског Колашина	299
Голуб М. Јашовић Душан Р. Стефановић Из антропониимије приповедака Григорија Божовића	313
Урош Д. Микетић Сања Д. Микетић Суботић Језички и историјски осврт на опус Григорија Божовића у <i>Српском књижевном гласнику</i> 1901–1941.	322
Јулијана С. Деспотовић Стилистика беспредикатских јединица у приповеткама Григорија Божовића	339
Бојана М. Вељовић Нарација у путописима Григорија Божовића: глаголски облици са претериталном службом	348
Милица Ј. Дејановић Емилија Д. Реџић Мирковић Слојеви лексике материјалне културе у путописној прози <i>Чудесни кувови</i> Григорија Божовића	363
ПЕДАГОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ИСТОРИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА И НОВИНАРСТВО	
Јасна Љ. Парлић Божовић Илинка Б. Мушкић Поповић Импулси моралног и естетског васпитања у путописима Григорија Божовића са посебним освртом на збирку путописа <i>Мој Колашин</i>	377
Љубинко М. Милосављевић Муке с идентитетом у <i>Косовским њричама</i> Григорија Божовића	389

Урош С. Шешум

Историјска основа приповедака *Чудни подвижник*,
Вујка Белошева и Манијашико којило Григорија Божовића. 402

Небојша Д. Ђокић

Положај православне и католичке цркве на Косову и Метохији
од Берлинског конгреса до Првог балканског рата 419

Маја Р. Костадиновић

Новинар Григорије Божовић као сведок значаја православне
цркве за живот српског народа на Косову и Метохији 442

Јелена Г. Јевтић¹

821.163.41.09-32 Божовић Г.

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

Тијана Ј. Миљентијевић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

Верска различитост и обред у приповеткама *Суљ-кајейџан* и *Као јерарх* Григорија Божовића

Сажетак. Супротстављене верске заједнице са својим различитостима доводе до мешања обреда, али и сукоба међу јунацима приповедака Григорија Божовића. Циљ овог рада је да, приликом испитивања мотивских и сижејних поступака њихових обреда у приповеци *Суљ-кајейџан*, утврдимо да управо истицање разлика открива нераскидиво преплитање и помешаност култура на овом простору. Укорењеност у верске законитости дате рођењем не бледи, али друштвене прилике наводе јунаке ове приповетке да промене веру и оду до њених крајњих граница, притом не изгубивши етичке кодексе који не познају веру и националност. Покушаћемо и да у приповеци *Као јерарх* прикажемо како се вера чува по сваку цену, где њени јунаци користе обредну клетву и ритуални поступак православне заједнице као средство одбране од нечастивог.

Кључне речи: верска различитост, обред, етички кодекс, клетва.

Након четрдесетогодишњег неправедног изгнанства са српске књижевне сцене, име и дело Григорија Божовића вратили² су се на велика врата и коначно је скинута анатема са биографије знаменитог писца „крвавога и ропскога српског

¹ jelenajevtic789@gmail.com

² Решењем Окружног суда у Београду од 4. априла 2008. године, којим је писац Григорије Божовић рехабилитован и сматра се неосуђиваним, а пресуда Војног суда Команде града од 29. децембра 1944. године проглашена неважећом, делимично је исправљена велика неправда нанета овом писцу и његовом делу (Ристић, 2016, стр. 6).

Југа“. Узимајући у обзир све што су дотадашњи проучаваоци дела Григорија Божовића изrekli покушавајући да утврде одреднице епохе коме припада, Миленко Јевтовић истиче да је „сваки од тих покушаја био хендикепиран или тиме што је учињен пре него што је књижевно дело завршено или тиме што је само почетни део његовог књижевног опуса био предмет анализе, или тиме што су књижевни критичари и историчари тај покушај чинили у оквиру задатка друге врсте и другачијег циља, а пре свега да је иза њих недовољно проучено књижевно дело“ (Јевтовић, 1996, стр. 184). Иако жанровски јасно одређено (приповетке и путописи), књижевно дело Григорија Божовића представља богату скалу идеја и мотива, трагичних људских судбина, сукоба вера и нација, прошлих, јуначких времена и неизвесних надолазећих. „То је широка историографска, социјална, национално-верска, етнографска, културолошка и психолошка панорама топографисаног животног простора у најсудбоноснијем историјском тренутку Старе Србије и Македоније“ (1996, стр. 184). Последњих година Григорије Божовић централна је тема многих студија, научних скупова и огледа где се са различитих аспеката приступа његовом делу и тиме откривају нови слојеви и значења књижевног текста. Насупрот родољубивој приповеци која представља продужетак епске песме и у којој епске јунаке наслеђују нови хероји, национални горостаси и љути бојовници, издваја се група приповедака у којој су јунаци потурчењаци, људи „распољућеног бића“. Они су „двоструки страдалници, чију је драму идентитета и дубоке психолошке растројености Божовић уткао у слику свеукупног историјског страдања“ (Јефтимијевић, 2016, стр. 162). Божовићеви јунаци из различитих разлога напуштају правосавље и прелазе у ислам, али им је заједничко то што губе идентитет. Тиме што су се одrekli старе вере и кренули у потрагу за новим животом, нису успели да се ослободе старог идентитета нити да пронађу нови, па су тако остали на размеђи оног што су некада били и онога што су хтели или били принуђени да постану. „Рођени у српској колевци и одрасли под православним миросаним крстом, дојучерашњи Срби и скоројевићи међу потурчењацима српског порекла су се одrekli крштеног имена и увидели чалму око главе, али нису могли на исти начин и истом лакоћом да се одрекну свега онога што су дотад били, па су им у души и под чалмом остали и српска колевка и миросани крст и сви други, дубоки и снажни српски коренови“ (Јевтовић, 1996, стр. 77). Божовићеви јунаци који су преобратили вером жртве су друштвено-историјских околности у којима појединац губи компас и вођен нагоном опстајања узима маску и име другог, али тиме не престају у потпуности бити оно што су до јуче били и у том бежању и трагању проживљавају унутрашње ломове и животне драме. Сулејман Лековац, потоњи Суљ-капетан из истоимене приповетке потекао је са специфичног простора потурчене Горе, па му Божовић додаје локалне боје које га разликују од Синана Лековца из приповетке *Љуџа неман* или Милоја из приповетке *Љуџа њравославка*. Да бисмо успели да осветлимо лик Суљ-капетана и разумели његове поступке, морамо узети у обзир

историјски и друштвени контекст у чије оквире Божовић смешта његов лик, као и обичаје који владају у потурченој Гори тог периода. У првим вековима турске владавине Гора се сачувала као етничка целина захваљујући повољном положају, привреди и становништву које је било компактно. О примању ислама на овој територији др Милисав Лутовац бележи: “Потискивању Горана са њихове шире територије допринело је то што су они били православни, а њихови суседи муслимани, који су, као такви, имали повлашћен положај. Да би се одржали, и они су почели примати веру својих суседа, и то врло касно, тек после прве Велике сеобе 1690. године“ (Лутовац, 1955, стр. 269). Као разлози промене вере истичу се и неометан пролаз сточарским трговцима ако су муслиманске вере и одсуство свештеника у Гори, што је за последицу остављало некрштену децу дуг временски период. Ипак, многа насеља су дуго одолевала исламизацији, о чему сведоче споменици и записи³, а као последњи истичу су управо Брођани. На самом почетку приповетке писац нас уводи у амбијент места где ће се радња приповетке одиграти, потурченог Брода на падинама Шар-планине. Стари ратник и „горански витез луталица“ Суљ-капетан, вратио се у село посебним поводом, јер прослава Пантелејице има посебан значај за Брођане:

Остатак њихове хришћанске заветине код цркве Св. Пантелије у Броду. Одјекују гочеве, а ужурбало се село. Дошли су печалбари из туђине да просветкују по старом обичају. На прекор свих хоџа и улема, Брођани су га одржали. Освануће сутра Пантелејица, па као у прошлим временима у селу ће се обавити све свадбе, сва весеља, сви сунети. Поређаће се око извора насред села *плаганици* – момци за женидбу. Доћи ће да захите студене воде накићене *пледанице* и баћиће киту тек ишчупана босиљка на своје сретне изабранике. Јер тако потурчени Горани чувају старе обичаје, каогод и стару ношњу и говор (Божовић, 2016, стр. 141).

Слика прославе Пантелејице јасно говори да су Горани задржали старе обичаје и након што су примили ислам, упркос противљењу „хоџа и улема“, како писац наводи. О значају овог празника за Горане др Лутовац је забележио на терену следеће: „Стари Брођани су ми причали да су се некада истога дана обављала сва венчања и свадбе у Броду, и то на дан славе храма Св. Пантелејмона 27. јула. Јастребов каже да је такав обичај био свуда у Гори и

³ У свим горанским насељима виде се бар трагови цркава хришћанских предака данашњег становништва. Већа насеља, особито она која су касније примила ислам, највише имају остатка из прошлости. У селу Броду, каже Јастребов, постојале су три цркве: Св. Димитрија, Св. Пантелије и Св. Николе. Људи од 60–70 година старости причали су му како су они као деца ишли са својим родитељима у цркву Св. Николе, палили свеће и делили колаче. Јастребов каже да су цркву разрушили сами Брођани по наговору неког Сефера из Прилепа. На брду Пантелејици изнад Брода 1857. сахрањена је последња хришћанка Божана Лековац. Као што се види у Гори је свако село имало бар по једну, а нека и већи број цркава (Лутовац, 1955, стр. 261–262).

Опољу. Као остатак овога он сматра колективно венчање и обрезивање деце коме је присуствовао на дан 23. августа (Лутовац, 1955, стр. 44).

У центру описа прославе празника је обред, а да бисмо схватили његову функцију морамо се дотаћи ритуалистичког⁴ тумачења тескта. Осим доброг познавања фолклорног и црквеног обреда, неопходно је размотрити утицај обреда на књижевни текст и обрнуто, да би се избегло једнострано тумачење. Д. Ајдачић у тексту *Ритуалистички њиситиу књижевним ѡекситовима* објашњава функцију овог метода: „У ритуалистичком тумачењу књижевних дела указује се на обредне елементе у фикционалном тексту, расветљавају се односи обредне и необредне културе, својства обредних актера, радњи, формула, те тумачи исказани, под-разумевани или прикривени смисао обреда који је књижевно представљен“ (Ајдачић, 2007, стр. 69). Као одреднице Божовићевог приповедачког поступа издвајају се вера, менталитет обичног човека, дијалекатски говор и описи обичаја и веровања, тако да можемо рећи да је писац добро познавао обредно-обичајну праксу српског народа коју је транспоновано у текст, као што је случај са приповетком *Суљ-капетан*. Ајдачић објашњава да је „обред увек одређен погледом на свет етничке или религиозне групе, а у књижевности се овом оквиру могу прикључити и ставови аутора посредовани поступцима јунака“ (2007, стр. 73). Празник Светог Пантелеја или Пантелејица, како је Горани називају, представља укрштање обреда, преплитање вера и обичаја, па се на њему може применити антитетички модел анализе обреда који се остварује кроз опозицију.⁵

Посебну групу обреда чине обреди прелаза који су везани за промену биолошког, породичног или социјалног статуса јединке. Најчешћи обреди прелаза везани су за рођење или смрт, затим свадбени обреди и обреди везани за одрастање (иницијације). Теорија обреда прелаза јесте једна од најважнијих у европској етнологији, а творац теорије био је белгијски научник Арнолд ван Генеп почетком XX века, да би шездесетих година ова теорија доживела ренесансу. Ван Генеп је показао да сви ритуали прелаза имају троделну структуру коју чине сепарација, лиминалност или маргинална фаза ре(агрегација) (Генеп, 2005). У прву фазу која се назива фазом **сепарације** младенци улазе за време

⁴ Термини *ритуал* и *обред* се у савременој домаћој етнологији/антропологији употребљавају са извесним значењским разликама. Термин *обред* углавном се доводи у везу са религиозном сфером, док *ритуал* има шири значењски садржај, па сходно томе и применљивост. Он може имати, у већој или мањој мери изражен, религиозни карактер, али и не мора, као на пример *секуларни ритуал*. У савременој домаћој литератури, када је реч о свадби као целини, употребљава се синтагма *свадбени ритуал*, док се о појединим њеним моментима говори као о *обредима*, нпр: Зоја Карановић „Свадбени ритуал као поступак потчињавања моћи жене“. У: *Небеска невеста*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010. (Златановић, 2016, стр. 15).

⁵ Опозиције у обредним религијама и обредним мотивима, поступцима и гестовима, предметима, бићима и њиховим симболичким ознакама у времену и простору обреда произлазе из општег система знакова култура (то могу бити биљке, метали, гестови, дарови итд.) (Ајдачић, 2007)

просидбе, а како се свадба приближава она постаје све интензивнија. Друга или лиминална фаза доживљава кулминацију на самој свадби и у поступцима пре венчања. Трећа фаза или фаза **агрегације** почиње од венчања када се прихвата новостечени статус брачног пара. У приповеци немамо опис саме свадбе, али имамо радње које претходе свадби, које су код Горана означене као *iledaње*. Како сваки крај у Србији има своју традицију, ове фазе садрже различите припреме које обухватају радње пре, после и за време свадбе. Божовић даје само опис *iledана* које има функцију упознавања, бирања партнера:

Поређаће се око извора наред села *iledаници* – момци за женидбу. Доћи ће да захите студене воде накићене *iledанице* и баћиће киту тек ишчупана босиљка на своје сретне изабранике (Божовић, 2016, стр. 141)

Ову фазу обреда детаљније објашњену налазимо у монографији *Крушево – Гора*:

„Još od svoje trinaeste–četnaeste godine dječak i djevojčica počinju razmišljati o ženidbi/udaji, tako što u ubraznim promenama koje donosi doba adolescencije traže svoj identitet, gde se među ostalim nepoznanicama nalazi i ljubav. Upravo u ovom periodu počinje potraga za svojim budućim partnerom. Ovaj proces se naziva *gledane*, a inicijativu uglavnom preuzima dječak koji preko neke rođake daje signl (šalje cvet ili drugo). Ukoliko djevojčica prihvata ponudu, ona uzvratu nekim predmetom u znak pozitivnog odgovora. Od tog trenutka djevojčica počinje izbjegavati kontakte sa članovima porodice dječaka (krije se). Ova faza se naziva *sakane* (voljenje), a nakon većeg zbližavanja momak postaje njen *gljedanik*, a djevojka njegova *gljedanica* (zagledani su jedno u drugo).“ (Idrizi, 2020, стр. 261)

Јасно је да ове радње можемо приписати сепарационој фази свадбе, а пажњу ћемо обратити на обредне елементе, а то су вода и босиљак. У народној књижевности, а посебно словенској митологији, познато је да вода⁶ има различите значењске садржаје – образује границу између људског и нељудског света, има апотропејску, лустрациону и плодносну функцију, врши комуникациону и магијску функцију, посебно у комбинацији са биљем (у овом случају босиљком⁷) за које се верује да има магијска својства. Веровало се да вода

⁶ У народним веровањима, један од првих елемената универзума; извор живота и ослонац на коме се држи земља; средство за магично очишћење. Истовремено, водени простор је осмишљен као граница између земаљског и загробног света, као место на коме привремено обитавају душе мртвих (док прелазе на „онај“ свет) и средина у којој бораве нечисте силе. Симболика значења и широка сфера обредног коришћења воде везани су, с једне стране, за њена природна својства (провидност, свежина, брзо протицање, способност очишћења), а с друге за представе о води као опасном „туђем“ свету и улазу у онострани свет (Словенска митологија, 2001, стр. 87).

⁷ Босиљак је биљка која се врло често спомиње у народној књижевности, а њена својства су вишеструка. Чајкановић истиче да су живот и веровања наших предака били

добија посебна чудотворна својства ако се захвати у сакрално време (уочи Богојављења, Великог четвртка, Ивањдана) или пре изласка сунца, на извору, пре других људи. „На води, као женском месту (наспрот селу као мушком), посебно јачају моћи девојке која мами/зачара момка“ (Вукмановић, 2016, стр. 424). Учесници обреда (гледаници) и радње које врше (захватање воде и бацање босиљка на изабранике) имају магијску функцију и симболизују плодност.

Обреду колективног венчања и гледања које се одржавало на поменути дан Светог Пантелеја, који представља спону са старом вером, придружио се нови, обред сунећења, који симболизује прелазак у нову веру и званично приступање исламској заједници:

„Али су ревносни у вери као ретко ко од проверених скоројевића. Сунет, право муслиманско крштење, обављају само у овај дан, да би тој ствари дали што већи значај. Зато се већ по Броду пеку халве, месе баклаве и разни колачи, какве је само Цариград могао изумети, а Горанин научити“. (Божовић, 2016, стр. 141)

„Сунет или обрезивање спада у важан сегмент животног циклуса и део је исламског верског обреда који је у прошлости изводио сеоски хоџа. Овај свечани тренутак подразумевао је да се деца облаче у народну ношњу која се прави специјално за њих. Сам чин сунета и примање дарова потпуно кореспондирају са извођењем овог обичаја у другим исламским заједницама. Зурле и тупани су такође неизбежан део прославе, посебно за имућније породице. Читав догађај пратило је обредно певање старијих жена које су, као и на свадби и Ђурђевдану, смишљале одговарајуће текстове за дечака за кога се организује сунет“. (Ранковић, 2016, стр. 110)

У поменутом тексту *Ритуалистички њрисџуј џумачења књижевних џексџова* Д. Ајдацић истиче да се приликом анализе обреда у приповеци *Суљ-кајейџан* може применити антитетичка опозиција Ми–Они: „У причи Григорија Божовића *Суљ-кајейџан* на Шари све вере весело славе празник Пантелејицу као почетак новог циклуса (сунет, лето, гледање)“ (Ајдацић, 2007, стр. 75). На овај

незамисливи без ове биљке: „у башти се прво посеје он па тек онда друге биљке“ (Чајкановић, 1994, стр. 40). Чајкановић бележи гатања босиљком у *Речнику срџских народних веровања и обичаја о биљкама*: „Девојка ако жели да зна за кога ће се удати, узме увече уочи Богојављења, два-три струка босиљка, оде на реку, намени сваки струк понеком момку и пободе струкове поред реке. На којем струку буде иња ујутру, за тога ће се момка удати“ (Чајкановић, 1994, стр. 40). Босиљак се сматра рајском биљком и има јаку заштитну функцију у свим фазама живота и обичаја. Стога не чуди чињеница да се помиње у готово свим врстама народне лирике – љубавним, обредним, обичајним. Босиљак има изузетну улогу у српској народној религији, где му се придаје особита мистична моћ, а у првом реду заштитна. Босиљком се штити новорођенче, њиме се ките божићни хлебови, босиљком се гата о удаји. Босиљак има улогу и у култу покојника. На задушнице жене саде босиљак по гробовима или се њиме кити софра о задушној суботи (Кулишић, Петровић, Пантелић, 1970)

дан граде се мостови који спајају непрелазне јазове између верских заједница: МИ хришћани, насупрот ЊИМА – мухамеданцима који живе на овој територији. Културе се мешају са свим својим разликама и накратко постају једно:

„Чудан је Шар са својим гредама и огранцима. Крепак је његов не само дивљи чар, но и снага која још држи истразане остатке старине наше. Сточарска насеља с обе стране његова шарена хрбата имају своје обичаје, нарочите нагоне за одржање. Али свако њихово село има један дан у години, кад се по могућству сви скупљају, који је већи и од Ускрса и Бајрама, и кад планинци готово неосетно осете да су једно, иако их ова два празника деле у непомирљиве таборе“ (Божовић, 2016, стр. 141)

Горанска заједница прошла је кроз различите фазе редефинисања идентитета⁸, стварајући свој свет и прихватајући нове обичаје, притом задржавши остатке старине. Испреплетаност културних елемената из доба које је претходило хришћанству, затим из саме хришћанске фазе, те на крају из времена када су Горани примили ислам, доприноси стварању сложеног обредно-обичајног комплекса. Горани прослављају хришћанске празнике, а одржавају и оне које су део исламске праксе (сунет и Бајрам)⁹ (Тончева, 2012, стр. 90). Говорећи о Божовићевом стваралаштву Јовановић опажа: „Божовићеви ликови су двоструко одређени: индивидуалним склоностима и националном припадношћу. Њих, с једне стране, притискају национални и верски идеали које треба (и морају) да следе, са друге, потреба за преживљавањем и опстанком, са треће, ирационално и нагонско, што као неки тајни знак носе у себи“ (Јовановић, 1999, стр. 77). Познајући дихотомију хришћанско-исламске праксе која је карактеристична за горанску област и друштвено-историјске прилике Божовић гради лик Суљ-капетана, човека „распопућеног бића“. Суљ-капетан, је однедавно потурчењак, потомак је чувене породице Лековац⁹, чији су сви преци сахрањени на православном гробљу. Немајући избора, Суљ-капетан се спрема да сунети сина на Пантелејицу, после година узалудног надања да ће дочекати избављење од Србије. Разочаран, осећа да нема назад и да је и „сам већ Турчин“, па кад већ нема избора одлучио је „да покаже Турцима какав може бити један *иоџур*“ (Божовић, 2016, стр. 142). Хтео је да задиви Горане, да покаже Турцима да је први у селу и да његов син богато одевен свечано прихвати нову веру. Како није имао новаца, јер је га је расипао „лакше него што га је задобијао“, Сулејман шаље слугу трговцу Спаси Чемериџићу тражећи помоћ:

⁸ Детаљније о Горанима и њиховој заједници видети у зборнику који је настао као продукт интердисциплинарног научног пројекта покренутог од стране Географског института САНУ „Јован Цвијић“

⁹ Божовић истиче да је Сулејман синовац чувеног Лазара Ђаје, чији је брат Анастас прешао у ислам упркос његовом противљењу, те је изгубио живот од потурчених слугу Анастасових (закључено према: Лутовац, 1955).

Ти се поздравил, да му речеш, ага ми Сулејман Лековац со здраво-живо: хата да му испратиш и све ћемере со лири, со алтани, со дукати. Резил да го не учиниш, зашто – сунет прави детету. Гајле ич да немаш. Само нема такец-вакец: ја тој, ја глава немаш! (Божовић, 2016, стр. 143)

Чемерикић је сачувао образ Лековцу, а две године након тог догађаја, караван трговаца, међу њима и Спасу Чемерикића, пресрели су горски разбојници, на челу са Суљ-капетаном, дервишем. Препознавши Чемерикића, уместо да га похара и убије, упита га на турском да ли је познавао Суљ-капетана:

Тешко беше један пут и Суљ-капетан во Гора. Резил ће се направеше. Ама ти му га донесе образ на место. Со јунаштина. Даде му хата за дете и много ћемери со злато... Таке ли је?

- Па, ага...

- Убаво!... Врати ли ти тој стари потурски пес?

- Вратио ми је све. И паре и коња. Сам је дошао код мене да броји паре, а његов слуга је донео пуну тепсију баклаве.

- А што ти рече најзад? Мисли убаво па да ми кажеш!

- Рече ми: „Бог турска душа“...

- Не, не!.. Ваке: „Бог потурска душа“...

- „да не ми је земе, море Чемерико, док не ти направим добро!“

- А, таке!... Ете, таке је рекол тој стари пес!... Тој погани потур и торбеш¹⁰!... Такец!... (Божовић, 2016, стр. 145)

Божовић је био добар познавалац антропогеографских особености овог подручја, те је верно градио ликове ове приповетке, ослањајући се на њихов менталитет, обичаје и законе. Због тога сви потурчењаци на различите начине проживљавају своју животну драму између мржње, очајања, немоћи и разочарња. „Сулејман Лековац горко и самопрезриво, сам за себе каже да је *џијурски џес* и у те две речи сублимисано исказује и ко је и шта је и где је откад се потурчио, шта је и за једне и за друге око себе“ (Јевтовић, 1996, стр. 87). Потурчењаци не припадају нигде, нису добри ни хришћанима ни мухамеданцима, а најмање

¹⁰ Потурчењаке не трпе ни хришћани ни од старине муслимани прави Турци. И једни и други третирају их и желе да им покажу кад год могу да их сматрају за ренегате. А ни ови не трпе ни Турке ни Арнауте ни хришћане. Већина од њих најмање трпи хришћане и то због тога што се с овима одржава факат о њиховом ренегатству и потсећа их на једнакост с њима. Многи од њих пристаће да су им стари били и Евреји само не хришћани њихови суседи. Муслимане већина Турака трпи само око турчења У Дебарској у већини Призренске у Скопљанској и Тиквешкој области зову их *Торбешима*. О потурчивању Торбеша у поменути областима има у хришћана предање да су се потурчили, по *једнима за џорбу урде* а по другима за *џорбу брашна*, и да су по томе и доби пи име *Торбеш*. Међутим по објашњењу турских књижевних људи, име *џорбеш* долази од персијске речи *џорбекеш*, што значи у буквалном смислу *џорбар џорбарене* (*hausieren*). Према овоме име торбеш за потурчењаке у поменути областима доводи се отуда што су се бавили торбарешем продавали по улицама халву, бозу, салеп и др. па се то име пренело и на остале потурчењаке (Хаџи Васиљевић, 1995, стр. 35).

себи јер су изгубили спознају о суштини свог идентитета и бића. Оно што ипак не смемо превидети, јесте чињеница да Григорије Божовић, изнад верске припадности одређеној заједници, и дваја етичке кодексе које одликују човека, а који се манифестују кроз поступке његових јунака. Сулејман Лековац или Суљ-капетан, иако је променио веру, није заборавио добро које му је учинио Спаса Чемерићић и тиме му сачувао образ пред људима. Свестан чињенице да је потур, како само себе назива, позива се на Бога и обећање које је дао – да не напусти овај свет док Чемерићићу не узврати добрим делом. „Одсуство било које и колике националне и верске мржње, било којег и било каквог и коликог догматизма, дакле универзални хуманизам и човекољубље“ (1996, стр. 90), показује Суљ-капетан овим поступком, дарујући на крају приповетке трговцу свој прстен, да би безбедно прошао кроз опасне горе. Сулејман је можда изгубио идентитет, њега се стиде његови православни преци, а суседи мухамеданци га не прихватају, али у њему није умрло човекољубље и хуманизам који не познају веру и нацију, већ само човека и јунака.

Често су књижевни критичари замерали Божовићу што се умногоме ослања на фолклорну традицију, али је овај поступак, према мишљењу Јевтовића, заправо у функцији приказивање „социјалне слике“ тадашње Србије и реалистичког приказивања човека у тадашњим тешким временима. „Када је у питању трагање за духовном културом једног народа, онда је, несумњиво, неопходно кренути од онога што нам нуди народна књижевност, која је инкорпорирала све слојеве колективног памћења. Пошто у усменом стваралаштву фигурира знак, односно симбол, то се отвара могућност дешифровања матрице на којој је регистрована психолошка карта једног народа“ (Питулић, 2011, стр. 499). Божовић је у своја остварања транспоновео бројне елементе традиције, фолклора, жанрова народне књижевности, што доприноси осветљавању човека и његових веровања као и односа у друштву. Српски народ је у мраку турског феудализма водио истрајну борбу да не прекине и изгуби обриси и основе свог духовног идентитета, иако су за то услови били готово немогући, безрезервно верујући је „изван јеванђеоске егзистениције све остало незаконито“ (Хамваш, 1999, стр. 45). Основно начело на којем је устројен патријархални свет јесте колективно добро које се заснива на хармонији и складу. Хармонија је већ нарушена турском окупацијом, али је заједница успевала да очува законе који у њој владају, а посебно се чувала духовност, односно вера. Црквењак Гапа, у приповеци *Као јерарх* као архетип религиозног човека (*homo religiosus*¹¹), по сваку цену покушава да сачува веру код својих суграђана који су изложени што присилној што добровољној исламизацији:

¹¹ „Укратко, *свешто* је само елемент структуре свести, а не неки ступањ историје те свести. У најстаријим слојевима културе живеши као људско биће само је по себи религиозни чин, јер прехрањивање, сексуални живот и рад имају сакраменталну вредност. Другим речима, бити – или чак, постати – човек значи бити религиозан“ (Елијаде I, 1991, стр. 5).

Православни је човек, стари Приштевац, раја Србин, који све-све, али веру никако не даваше да се гази и да јој се насиље чини. Турци су освојили царство, господари су. Нека агују и бегују, нека благују и тефериче. То им је и султан Мурат благоловио. А ми смо раја. Да им служимо, да им се понизно уклањамо с пута, да им водамо коње, да им приносимо јеменлије кад хоће да се обују, али опет веру српску да верујемо. (Божовић, 1996, стр. 113)

„Било који искорак из утврђеног понашања, задовољавање личних или колективних жеља и потреба науштрб добробити колектива води хаосу. Морални принципи регулишу ово понашање и враћају пољуљани склад“ (Радојевић-Секуловић, 2016, стр. 145). Искорак ван оквира православних постулата учинила је млада лепотица Неранца Стојкова, из Црвене Водице, одлучивши да побегне са Арнаутима, да се потурчи, а затим венча. „Божовићева жена је паћеница и мученица; она је од колевке до смрти заточеница окамењеног патријархалног морала и анахроне патријархалне свести; она је оличење оне објективисане стварности у којој је све од врха до дна подељено и удешено тако да њој припадају само забране“ (Јевтовић, 1996, стр. 105). Иако је међу Божовићевим женским ликовима најдоминантнији архетип мајке и супруге, учавамо и ликове жена које делају изван оквира „строга скројених и још строже надзираних постулата понашања; и по цену голог живота, она има храбрости да се пода „срамотним страстима“ и забрањеним жељама и да обзнани свима око себе да је биће свесно себе и да је много дубље, слојевитије и сложеније и путене и психолошке грађе него што је раван у којој се крећу кћерка, супруга, мајка и снаха“ (1996, стр. 106). Црквењак сматра да се жене умногоме разликују од мушкараца, да се воде осећањима и да их норме патријархалног друштва не спречавају да учине онако како су наумиле; водећи се Његошевим стихом о женама: „Стотину ће промијенит вјерах, да учини што јој срце жуди“ (Његош, 1981, стр. 48):

Човек је нешто друго. Везан је за час, за имање, за место, за страх или образ. Женско напротив. Иде оно својим путем како је наумило, или како му је суђено. Не зна оно ни за страх, ни за друге незгоде. И док човек пази и да уда и ожени без галаме, да му се у то Турчин не умеша, женско као да је око Приштине Шумадија, кинђури се и хоће за онога за кога јој срце жуди, па макар се умешали аге и зликовци, макар пола села изгинуло за њу (Божовић, 2016, стр. 112).

Антитетички модел ритуалистичког тумачења текста можемо применити и на приповетку *Као јерарх*, пошто је и у њеном средишту обред. Поново инсистирајући на опозицији МИ–ОНИ, Ајдачић уочава да овде етничка и верска различитост могу бити и језгро заплета или расплета. „Обредном клетвом заједница спречава преверавања у причи *Као јерарх* Григорија Божовића. Приповедач описује опрост и анатему, ритуалне поступке српске заједнице којима девојку

хоће најпре да одврате од намере да се потурчи, а затим и одбаце“ (Ајдачић, 2007, стр. 70). Покушавајући да девојку врати на прави пут, прота је платио да девојку отму и у митрополији је уверава да је погрешила, да су је преварили, силом отели, омађијали:

- Ама силом су те уграбили Арнаути и запретили ти?
- Несу силом: мужа сам искала, мужа сам нашла!
- Мађије су то, враџбине...
- Сама сам хтела. Момка сам изабрала. Арнаутина мужа хоћу. Онога што носи пушку, што се никога не боји, а не као моји сељани, као ви...
- Душо моја, дођи к себи, помисли за тај свет; за твоје родитеље...
- Ако...
- За нашу лепу веру, за наше празнике, за наше рухо, лепо и дивно...
- Па лепо видело, од кога ћеш сакрити лице заувек...
- Ако...
- Не заборави наш Божић и Васкрс, па дивне саборе у Грачаници, у Љипљану... (Божовић, 2016, стр. 114)

У протиним аргументима уочавамо опозицију јер стално истиче епитет *наше*: наша вера, наши празници, наше рухо, наш Божић и Ускрс, наспрот *њиховој ѿојаној, душамнској вери* коју је Неранца почела да прихвата и изгледом (мимикријом)¹²:

На њој димије и плитке кондурице. Нокти на прстима већ обојени каном као код муслиманака, а од ње заудара мошусом, тим јединим мирисом који су арнаутске младице почеле да употребљавају (Божовић, 2016, стр. 113).

Добар познавалац менталитета ондашњег народа, њихове психологије и веровања, црквењак Гапа има план којом ће сломити Неранцин пркос, а да не примени силу, већ да Неранца одустане сама од суноврата у који је кренула. Прикупвши скупocene дарове од народа, Гапа показује Неранци да ипак њихова вера није тако *слаба*, да је њихово рухо лепше него што је видела код Арнаута, што указује на чињеницу да је један од узрока Неранциног преваравања сиромаштво и жеља за богатијим животом. Дарове које је Гапа донео, како објашњава, народ јој је наменио као самртно рухо, то ће јој обући када умре, јер ће она ипак умрети као хришћанка, колико год да се турчила:

„А ово ти народ послао на поклон: не дај боже, ако се потурчиш, да понесеш са собом све дивно и ново, да виде Турци од какве си вере и,

¹² У психолошкој литератури поступак промене вере описан је термином „морална мимикрија“, а антрополог Цвијић чак описује и поданички психички тип којим означава процес не само спољашњег саображавња (мимикрије), већ и унутрашњег психичког преображавања према слици сурових господара, како би се поробљена особа што више додворила свом деспоту (Требјешанин, 2000, стр. 278)

после да те обуку кад умреш у ово српско, јер турчи се ти колико хоћеш, а душа кад ће да ти испада, ти ћеш опет да се прекрстиш и да рекнеш „Ва има оца“ (Божовић, 1996, стр. 116).

Девојке и невесте које је Гапа натерао да дођу да се опросте од Неранце и да јој донесу дарове, још више су поколобеле младу девојку, а сам чин праштања, како Божовић истиче, деловао јој је да се поздрављају „као са самртником“, пољупцем у чело. Нарушени склад и непоштовање друштвених норми захтевао је казну, а једна од најтежих јесте анатема¹³, па црквењак представља девојци каквом ће обреду и казни бити подвргнута:

Али најпре ћемо да те водимо у цркву. По закону је. Да ти прота чита опроштеније, опело... Како да ћеш да умреш... крштена си душа, закон је такав...И кад те уведемо у цркву, видеће се шта је. Имаш да целиваш свеце... Ако је силом, свеци ће одмах да плачу. Свети Никола ће да јекће, као да је жив. И прота ће да ти чита опроштену, јер сила Бога не моли. Али ако си пошла вољом из обести, ако ти је омилила погана вера и шугав Арнаутин, свеци божји ће се наљутити. Ти ћеш поћи да их целиваш, а они ће одмах да избуче очи на тебе страшно, страшно, па ће да летну с иконе чак горе уврх цркве и да те проклињу. (Божовић, 2016, стр. 116)

Подвргавање анатема, у хришћанском смислу, подразумева изопштавање јеретика и непокајаних грешника из црквене заједнице. Због тога црквењак преодчава Неранци да ће имати шансу за искупљење, поготову ако су је натерали да промени веру. У супротном, биће проклета.

„Обред анатеме, анатемисања, практикован је у народу као реакција на различите врсте криминалних делатности. У народном обичајном праву анатема је спровођена на посебно изабраном месту (на граници села, на раскрсници, на месту смрти злочинца) и у посебно време (најчешће на велики празник), како би се нагласио значај ритуала“ (*Речник словенске митологије*, 2001, стр. 3–4).

¹³ Реч анатема је грецизам, са основним значењем искључење, удаљавање (из дотадашње средине), проклетство. У српској култури и традицији израз може имати различито значења, а користи се у три различита семантичка контекста. С тим у вези анатема превасходно представља проклетство, чин изопштавања из цркве, затим народни правни ритуал друштвеног проклињања, али и митско биће застрашујућег изгледа (*Словенска митологија – енциклопедијски речник*, 2001, стр. 3–6):

Анатема је, по предању, уклето биће необично велике главе, малих очију, ситних зуба као зупци у српа: главом задаје страх, очима испија жртву а зубима је прождири. Анатеме иду у друштву, куда прођу за собом остављају пустош. Када сретну жртву, одузму јој снагу, поломе кости и попију крв. Оне се претварају у животиње (медведа, орла и др.). Имају моћ да претворе мушко у женско и обратно. Тако се називају и сва зла бића (ђаво, ала, вештица, караконцула и др.). „Анатема га било!“ — каже се у смислу: Однео га ђаво! По црквеним предањима, анатема је безбожник, отпадник од Бога и свс што је уклето од њега (в. проклетија) (Кулушић, Петрушић, Пантелић, 1970, стр. 13)

С обзиром на то да је преступ преверавање, за место извођења обреда анатемисања изабрана је црква, а обреду су по правилу присуствовали сви становници и тада „би свако бацио по камен и изговорио клетву“:

- „Анатема, анатема!“ – цикнуће они озго у цркви, а прота ће ти прочитати проклетство да не видиш на земљи белога дана и да изгубиш онај свет. Па после ће три пута да пита народ:

- „Е народе, опраштате ли Неранци Стојковој из Црвене Водице да се потурчи драгом вољом?“

- „Анатема, анатема!“ – три пута ће народ узвикнути (Божовић, 2016, стр. 116)

Обреду анатеме се приступало ретко, јер након њега појединац престаје да буде члан друштва, а преступнику су се упућивале различите клетве, од тога да „нема порода ни он ни ико његов, призивала се болест, смрт, слепило, гром“ (Ђорђевић, 1948, стр. 45). Неранци је за овај преступ, осим прогонства из друштва и црквене заједнице, запређено губљењем царства небеског. Већ смо истакли да је Божовић у своје текстове уносио традиционалне и фолклорне елементе „усменог стваралаштва у којима уочавамо „исконске слике“¹⁴ у облику анђела, демона, ђавола, патуљака“ (Питулић, 2011, стр. 500). Предочавајући ток анатемисања које следи, црквењак застрашује Неранцу сценом уклањања миросаног знака са чела и одузимањем анђела чувара:

- „Анатема, анатема, анатема!“ – рекнуће прота, отрће ти миро са чела, скинуће невидљиве анђеле с рамена, па ће ти на њихово место метнути два црна, репата, страшна ђавола – да ђаволским путем отидеш! (Божовић, 2016, стр. 116)

Наиме, у словенској и српској митологији и традицији укореењено је веровање да сваки човек по рођењу добија анђела¹⁵ чувара који га води кроз живот, а након смрти прати његову душу до Царства Небеског штитећи је до ђавола:

¹⁴ О искомским сликама које су код Јунга означени као архетипови видети детаљније у К. Г. Јунг *Човек и његови симболи*, Народна књига, АЛФА, Београд, 1996, или у В. Питулић *Народне умотворине са Косова и Метихије између древних симбола и очувања иденитијетета* где су традиционални симболи у народним умотворинама тумачени са циљем дешифровања карактерологије конкретног етноса.

¹⁵ Свако дете приликом рођења добије свога анђела чувара, који га прати од рођења до смрти, стојећи му на десном рамену, учи га добру и одвраћа од зла. Када дете у повоју почне да се смеје и да посматра своје безгрешне ручице, онда га то анђео забавља; када дете прохода и иде натрашке, онда се радује ђаво, јер га он тако води, а анђео плаче. Када човек чини добро, анђео се радује и милује га крилом, а када греша, онда је тужан, јер је човек прешао у власт ђавола. По једној басми, анђели моле Бога да дарује болеснику зечју брзину, видрину хитрину и псеће здравље. Анђео невидљиво долеће самртнику у помоћ. Пошто самртник умре, анђео прати његову душу и брани је на Божјем суду (Кулишић, Петрушић, Пантелић, 1970, стр. 14)

„Анђео човеку стоји иза десног, а ђаво иза левог рамена. Понекад сматрају да је иза десног рамена добри, а иза левог зли. Анђео и ђаво свакога човека боре се један против другог; анђео штити човека од зла, ђаво га упућује на зло“ (*Речник словенске митологије*, 2001, стр. 6). Уместо анђела који су је чували, Неранцу ће преузети ђаволи, које Гапа предстваља као *рейатије, црне и сџрашне*, што одговара народној представи о ђаволима¹⁶: „Ђаво има лик човека, али с малим роговима на врху чела, са избуљеним и крвавим очима, руњав је по целом телу, у лицу црн, са шиљастом брадицом унапред повијеном као у јарца, ретким брковима, а нос му је дугачак и повијен као у орла. Млађи ђаволи имају реп, а старији су куси, јер им је отпао. Уши и ноге у ђавола су као у козе, на рукама прсти са орловским ноктима“ (Кулишић, Петрушић, Пантелић, 1970, стр. 128).

И у Гапином сликовитом приказивању разлика између православља и ислама уочавамо непомирљиву опозицију између двеју вера која Неранцу доводи до очајања и слама је:

А чудим ти се Неранца... Турска вера је погана вера. Они смрде. Знаш немиросана вера. Сваки човек смрди ако није миросан. Не poste никад, па заударују. Не верујеш? Хе... да се увериш. Ето сад да те купамо, па ту твоју воду да изнесемо протином дорији: попиће је сад сву. А пробај кад се потурчиш. Вежи кобилу за јасли три дана, дај јој зоб и сено, а не поји је, па јој однеси твоју воду у којој си се окупала. Ако ти је само нањуши, а већ о пићу и да не кажем. Ех, росо, аџамијо, распашићеш се као трулина, чим се потурчиш, усмрдећеш се... (Божовић, 2016, стр. 116)

Као последњи адут црквењак чува мајчину клетву¹⁷, знајући да Неранца неће издржати толики притисак. Патријархално друштво има своју хијерархију, па тако тежина клетве зависи од клетника; најтежом се сматра кумова клетва, затим оклеветане девојке, па мајке, брата итд. Мајчина клетва сматра се најтежом и њени мотиви, варијанте као и ритуални поступци који је прате предмет су многих истраживања.¹⁸ „Код мајке постоји јасна свест о ауторитету

¹⁶ Црквењак Гапа на почетку и крају приповетке користи синтагму *ђавоље женско алу-дирајући* на веровање да је човека створио Бог, а жену ђаво: „Ђаво је представник деструктивности и сваке негације. Када је Бог створио овај наш свет, онда је ђаво, на-супрот њему, створио свој ђавољи свет. Бог је створио човека, а ђаво жену“ (Кулишић, Петрушић, Пантелић, 1970, стр. 129)

¹⁷ Клетва је вербални модел са изразито негативном конотацијом. Обредно-обичајно упориште има у веровању у магију речи, у могућност да клетник речју може утицати на онострани силе и усмерити њихово деловање. Персонализована сила изазива страдање уклетог/проклетог (Речник српског језика, 2007, стр. 1387). Клетвена ефикасност зависи од околности: ауторитета клетника, као и обредно-обичајног контекста у којем се клетвени израз изриче, а који укључује место и време изрицања клетве, као и невербалне покрете као део свеукупног ритуала.

¹⁸ Видети у: Кулишић, Ш., Петровић, П., Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Издавачко предузеће „Нолит“; Словенска митологија, енциклопедијски речник (2001). Београд: ZEPTEK BOOK WORLD.

који представља, о тежини речи коју изговара, али и о страшној опасности која девојци прети“ (Петровић, 2004, стр. 42) а код Неранце урезана свест и веровање да ће је изречено проклетство стићи, што резултира њеним преплашеним одустајањем од превавања.

Божовић је је истицао да је своју поетику градио на традицији и фолклору „Ја видим да наша традиција није рекла своју последњу реч и да она преко нас, као покољења за трошак, треба да у новим покољењима избаци не само велике узмахе, него и велике књижевнике“ (Ђосић, 1927, стр. 75), а учили смо да су његови етнографски описи често били у функцији реалног приказивања социјалне слике тадашње Србије и материјал на коме је градио психолошку карту једног народа. Обред у приповеци *Суљ-кайейан* представља центар преплитања култура, вера и нација и тло на коме психолошку драму потраге за идентитетом проживљавају потурчењци попут Сулејмана Лековца. Разапети између онога што су били и онога што ни(су) сада, ипак поседују етичке кодексе који не зависе од тога да ли се преко пута њих налази мухамеданац или православац. Да бисмо потврдили функцију обреда у приповеци *Као јерарх*, поћи ћемо од става Малиновског да се у свакој људској заједници могу уочити „два јасно изражена домена: духовни и световни, другим речима – домен магије и религије и домен науке“ (Малиновски, 1971, стр. 33), на који се може надовезати Диркемова идеја да у самој „религији постоји нешто вечно, а то су култ и вера“ (Диркем, 1982, стр. 390). Ритулани поступак анатемисања, представља вид „својесврсног система комуникације“ а има и регулативну функцију. „Ограничени код се употребљава економично да пренесе информацију и да подржи одређену друштвену форму. То је систем контроле, као и систем комуникације. Слично овоме, ритуал креира солидарност а религијске идеје имају своје казнене импликације“ (Даглас, 1993, стр. 178). Црквењак користи анатему као средство којим предочава појединцу његов грех и искорак који чини из духовне заједнице, а самим тим и као казну која следи. Тиме писац предочава све недаће са којима се српски народ суочавао и начине на које се борио, а обред и традиција су један од њих.

Извори:

Божовић, Г. (2016). *Приповејке*. У: „Сабрана дела Григорија Божовића“ (прир. Ј. Ристић). Београд: Завод за уџбенике.

Литература:

Ајдачић, Д. (2007). Ритуалистички приступ књижевним текстовима. У: *Славистичка истраживања* (67–81). Београд: ИП „Филип Вишњић“.

Ван Генеп, А. (2005). *Обреди њрелаза*. Београд: Српска књижевна задруга.

Вукмановић, А. (2016). Вода у обредним песмама годишњег циклуса. *Гласник Етнографског института*, LXIV (2), 421–432.

- Даглас, М. (1993). *Чисто и ојасно*. Београд: Плато.
- Диркем, Е. (1982). *Елементарни облици религијској живојиа*. Београд: Просвета.
- Златановић, С. (2003). Свадба – прича о идентитету. *Етнографски институт САНУ*, 47, 11–44.
- Idrizi, S. i Idrizi, A. (2020). *Kruševo (Gora)*. Prizren: Utilis.
- Јевтовић, М. (1996). *Личност и књижевно дело Григорија Божовића. Књига 2*. Приштина: Институт за српску културу.
- Јефтимјевић, М. (2016). *Психологизација и карактеризација ликова у њриповејкама Григорија Божовића*. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (ур.), *Поетика Григорија Божовића (121–137)*. Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток: Филозофски факултет – Филозофски факултет – Културни центар „Стари Колашин“.
- Јовановић, А. (1999). Приповедачка хроника српског југа. У: Г. Божовић, *Косовске њриче (75–79)*. Београд: СКЗ.
- Кулишић, Ш., Петровић, П., Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Издавачко предузеће „Нолит“.
- Лутовац, М. (1955). Гора и Опоље. Антропогеографска испитивања. *Српски етнографски зборник*, LXIX.
- Малиновски, Б. (1971). *Маија, наука, религија*. Београд: Просвета.
- Ранковић, С. (2016). Традиционална музика Призренске Горе у сенци Отоманске империје. *Музикологија*, 101–131.
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. (1975). Књига десета. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик.
- Ристић, Ј. (2016). Предговор. У: *Сабрана дела Григорија Божовића*, књига прва (6–19). Београд: Завод за уџбенике.
- Петровић, С. (2004). *Српска митологија III. Антропологија српских ритуала*. Ниш: Просвета.
- Питулић, В. (2011). Народне умотворине са Косова и Метохије између древних симбола и очувања идентитета. *Жива реч*, 499–511.
- Словенска митологија, енциклопедијски речник* (2001). Београд: ZEPTEK BOOK WORLD;
- Тончева, В. (2012). *Непозната Гора*. Софија: импресарско-издателска къща „Род“.
- Trebešanin, Ž. (2000). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture.
- Ћосић, Б. (1927). У разговору са г. Григоријем Божовићем, приповедачем. *Реч и слика*, 73–83.
- Хамваш, Б. (1999). *Хришћанство (Scientia sacra II)*. Београд: Дерета.
- Хаџи Васиљевић, Ј. (1995). *Муслимани наше крви у Јужној Србији*. Приштина: „Григорије Божовић“.
- Чајкановић, В. (1994). *Речник српских народних веровања о биљкама*, књига четврта. Београд: Српска књижевна задруга.

Jelena G. Jevtić

University of Priština with temporary Head-Office in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Literature and Language

Tijana J. Milentijević

University of Priština with temporary Head-Office in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Literature and Language

Religious differences and ritual in short stories
Sulj-kapetan and *Kao jerarh* written by Grigorije Božović

Summary. Confronted religious communities, with their differences, lead to the mixing of rituals, as well as to the conflict between Gregorije Bozovic's short stories heroes. The aim of this paper is, by researching the motive and plot procedures of their rituals in the short story *Sulj-kapetan*, to conclude that the emphasis on differences reveals the unbreakable intertwining and mixing of cultures in this area. Rootedness to the religious laws, given at birth, does not fade, but social circumstances make, the heroes of this short story, to change religion and go to its extreme limits, while not losing ethical codes that do not recognize religion and nationality. We will try to show how religion is preserved at all costs in the short story *Kao jerarh*, in which heroes use the defensive curse and the ritual procedure of the Orthodox community, as a means of defense against the devil.

Keywords: religious differences, ritual, ethical code, curse.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Божовић Г.(082)

82.0:17(082)

82.0:111.852(082)

ЕТИКА и естетика Григорија Божовића : тематски зборник
водећег националног значаја / [уредили и приредили
Слађана Алексић, Небојша Лазић]. – Косовска Митровица
: Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар
“Стари Колашин”, 2021 (Краљево : ГрафикоЛор). – 451 стр. ;
24 cm

Тираж 150. – Стр. 5–8: Уводно слово / Слађана Алексић,
Небојша Лазић . – Напомене и библиографске референце уз
текст. – Summaries. – Библиографија уз сваки рад

ISBN 978-86-6349-172-4 (ФФ)

1. Алексић, Слађана, 1966– [приређивач, сакупљач] [аутор
додатног текста]

а) Божовић, Григорије (1880–1945) -- Зборници
б) Књижевност -- Етика -- Зборници в) Књижевност
-- Естетика -- Зборници

COBISS.SR-ID 50966537